

MUSTAQIL TURISTLAR OQIMINI TARTIBGA SOLISHNING TASHKILIIY-IQTISODIY MEXANIZMLARI: NAZARIY ASOSLAR, TASNIF VA O'ZBEKISTONDAGI MUAMMOLAR

Muzaffarov Akmal Axmadovich

Buxoro davlat universiteti,
mustaqil izlanuvchi,

Yuldashev Kamol Sharipovich

i.f.f.d., ilmiy rahbar

Annotatsiya. Maqolada mustaqil turistlar oqimini tartibga solishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari nazariy jihatdan asoslangan, ularning tarkibiy tuzilishi, funksiyalari va tasnifi ko'rib chiqilgan hamda O'zbekiston sharoitidagi amaldagi holati tahlil qilingan. Tadqiqotda mexanizm yaxlit tizim sifatida — subyektlar, obyekt, maqsad, tamoyillar hamda iqtisodiy va tashkiliy dastaklar majmui sifatida talqin etilib, dastaklar besh mezon (subyekti, turi, ta'sir yo'nalishi, darajasi va ta'sir usuli) bo'yicha tasniflangan. Mustaqil oqimga xos bozor "nuqsonlari" — mikro provayderlarning norasmiyligi, axborot assimetriyasi, xizmatlarning tarqoqligi va raqamli ko'rinmaslik — bitim xarajatlari hamda institutsional iqtisodiyot nazariyalari orqali izohlangan. Empirik tahlil viza va litsenziyalash sezilarli liberallashtirilgani, biroq ro'yxatga olish tartibi, infratuzilmaning hududiy to'planishi va rasmiylashtirish bo'shlig'i asosiy cheklov bo'lib qolayotganini ko'rsatdi. Natijada taklif tomonini rasmiylashtirish va talab tomonini rag'batlantirishni milliy raqamli platforma orqali bog'lovchi ikki o'zak mexanizmdan iborat yaxlit tizim taklif etilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil turizm; tashkiliy-iqtisodiy mexanizm; bozor nuqsonlari; bitim xarajatlari; rasmiylashtirish; raqamli platforma; ikki tomonlama bozor; O'zbekiston.

Аннотация. В статье теоретически обоснованы организационно-экономические механизмы регулирования потока самостоятельных туристов, рассмотрены их структура, функции и классификация, а также проанализировано текущее состояние в условиях Узбекистана. Механизм трактуется как целостная система — совокупность субъектов, объекта, цели, принципов, а также экономических и организационных инструментов, которые классифицированы по пяти критериям. Присущие самостоятельному потоку "provali" рынка — неформальность микропровайдеров, информационная асимметрия, разрозненность услуг и цифровая невидимость — объяснены через теории трансакционных издержек и институциональной экономики. Эмпирический анализ показал, что визовый и лицензионный режимы существенно либерализованы, однако порядок регистрации, территориальная

концентрация инфраструктуры и разрыв формализации остаются основными ограничениями. Предложена целостная система из двух ядровых механизмов, связывающих формализацию предложения и стимулирование спроса через национальную цифровую платформу.

Ключевые слова: самостоятельный туризм; организационно-экономический механизм; провалы рынка; транзакционные издержки; формализация; цифровая платформа; двусторонний рынок; Узбекистан.

Abstract. The paper provides a theoretical grounding for the organizational-economic mechanisms that regulate independent tourist flows, examines their structure, functions and classification, and analyses their current state in Uzbekistan. The mechanism is interpreted as an integrated system — a set of subjects, an object, a goal, principles and both economic and organizational levers — classified along five criteria. The market failures specific to the independent flow (informality of micro-providers, information asymmetry, service fragmentation and digital invisibility) are explained through transaction-cost and institutional-economics theory. The empirical analysis shows that visa and licensing regimes have been substantially liberalised, yet the registration procedure, the territorial concentration of infrastructure and the formalisation gap remain the principal constraints. An integrated system of two core mechanisms is proposed, linking supply-side formalisation and demand-side stimulation through a national digital platform.

Keywords: independent tourism; organizational-economic mechanism; market failures; transaction costs; formalisation; digital platform; two-sided market; Uzbekistan.

Kirish

So'nggi o'n yillikda onlayn band qilish tizimlari va mobil ilovalarning keng tarqalishi sayohatni vositachilarsiz, mustaqil tashkil etadigan turistlarning alohida toifasini shakllantirdi. Xalqaro adabiyotda bu toifa ko'pincha "Free Independent Traveller" atamasi bilan ifodalanadi va transport, joylashtirish hamda boshqa xizmatlarni turoperator yordamisiz o'zi rejalashtirib band qiladigan sayyohni anglatadi [1]. O'zbekistonda viza siyosatining liberallasuvi va raqamli imkoniyatlarning kengayishi natijasida aynan shu segment oqimning asosiy qismini tashkil etmoqda. Biroq mustaqil turistlar sonining ko'payishi o'z-o'zidan iqtisodiy naf keltirmaydi; bu oqimni barqaror oshirish va uning hududda qoldiradigan qiymatini ko'paytirish uchun davlat va bozor tomonidan qo'llaniladigan tartibga solish dastaklari zarur bo'ladi. Iqtisodiy adabiyotda bunday o'zaro bog'liq vositalar majmui "tashkiliy-iqtisodiy mexanizm" tushunchasi bilan ifodalanadi.

Mustaqil turistlar mahalliy iqtisodiyot uchun alohida ahamiyatga ega. Ular xarajatlarining katta qismini bevosita mahalliy mikro va kichik biznesga — oilaviy

mehmonxonalar, mahalliy gidlar, hunarmandlar va xizmat ko'rsatuvchilarga — yo'naltirgani bois, ularning bir birlik xarajati mahalliy iqtisodiyotda yuqori multiplikativ samara beradi. An'anaviy turpaketda to'lovning sezilarli qismi vositachilar va xorijiy aviakompaniyalar orqali hududdan tashqariga chiqib ketadi (iqtisodiy sizish), mustaqil turistning mablag'lari esa hududda qolib, daromad va ish o'rinlarini ko'paytiradi. Shu sababli mamlakat turistik salohiyatini hududiy darajada ro'yobga chiqarishda aynan mustaqil turistlar segmentiga e'tibor qaratish iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu esa ushbu oqimni tartibga soluvchi mexanizmlarni alohida o'rganishni dolzarb qiladi.

Muammoning dolzarbligi shundaki, an'anaviy uyushtirilgan turizmni tartibga solish vositalari — turoperator va turagentlarni litsenziyalash, paketlarni nazorat qilish — mustaqil turistga deyarli ta'sir ko'rsatmaydi, chunki bu oqimda markazlashgan tashkilotchi bo'g'in mavjud emas. Mustaqil turistga xizmatni ko'p sonli va tarqoq mikro provayderlar — oilaviy mehmonxonalar, xususiy gidlar, mahalliy transport — ko'rsatadi, ularning katta qismi esa rasmiy ro'yxatdan o'tmagan. Shu bois mustaqil oqimni tartibga solish uchun alohida, oqimning tabiatiga moslashtirilgan mexanizmlar talab etiladi. Ushbu maqolaning maqsadi — tashkiliy-iqtisodiy mexanizmning iqtisodiy mazmunini va tarkibiy tuzilishini asoslash, uni mustaqil turizm xususiyatlariga moslab tasniflash hamda O'zbekistondagi amaldagi mexanizmlardagi muammolarni tizimli aniqlashdan iborat. Maqola IMRAD mantig'iga muvofiq tuzilgan: usullar qismida tahlil metodologiyasi, natijalar qismida mexanizm tuzilishi, tasnifi va aniqlangan muammolar, muhokama qismida esa ularning institutsional-iqtisodiy talqini bayon etilgan.

Mavzuning ilmiy o'rganilganlik darajasi shuni ko'rsatadiki, mustaqil (FIT) turizmga oid xorijiy adabiyotda asosan uning sotsial-madaniy va xulq-atvor jihatlari, byudjet sayohati va bekpekerlik tahlil qilingan, MDH adabiyotida esa "samodeyatelnyy turizm" sayohatni mustaqil rejalashtirish belgisi orqali o'rganilgan. Tartibga solish vositalarini tasniflash bo'yicha boy an'ana mavjud bo'lsa-da (Hall ning rejalashtirish-tartibga solish-rag'batlantirish guruhlanishi, siyosat vositalarining "sabzi-tayoq-va'z" uchligi), bu yondashuvlar aynan mustaqil turistlar oqimiga, ya'ni markazlashgan tashkilotchisi yo'q va ko'p sonli mikro provayderlarga tayanadigan oqimga moslashtirilmagan. O'zbekiston tadqiqotlarida milliy turizm bozorini innovatsion rivojlantirish va hududiy raqobatbardoshlikni oshirish masalalari yoritilgan bo'lsa-da, mustaqil oqimni tartibga solishning yaxlit tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi alohida tizimli tahlil qilinmagan. Ushbu maqola aynan shu bo'shliqni to'ldirib, mexanizmni nazariy jihatdan asoslash, tasniflash va O'zbekiston misolida diagnostika qilishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Materiallar va usullar

Tadqiqotda bir necha o'zaro to'ldiruvchi usul qo'llanildi. Birinchidan, tushunchaviy tahlil orqali "tashkiliy-iqtisodiy mexanizm" kategoriyasining mazmuni, tarkibiy elementlari va funksiyalari iqtisodiy hamda boshqaruv adabiyoti asosida aniqlashtirildi. Ikkinchidan, tasniflash usuli yordamida mexanizmlar besh mezon bo'yicha guruhlandi va ularning mustaqil turizmga tatbiqi ko'rsatildi. Uchinchidan, qiyosiy-diagnostik tahlil orqali O'zbekistonning amaldagi mexanizmlari xalqaro mezonlar va qo'shni davlatlar amaliyoti bilan solishtirilib, asosiy to'siqlar aniqlandi. Nazariy izohlash uchun bitim xarajatlari nazariyasi, institutsional iqtisodiyot, axborot assimetriyasi ("limonlar bozori") va ikki tomonlama bozorlar nazariyasidan foydalanildi.

Tahlilning tahliliy ramkasi mexanizmni uchta o'lcham — taklif tomoni, talab tomoni va ularni bog'lovchi raqamli platforma — bo'yicha ko'rib chiqishga asoslanadi. Taklif tomoni mikro xizmat ko'rsatuvchilarni rasmiylashtirish, sertifikatlash va platformaga ulashni qamrab oladi; talab tomoni turistga bevosita yo'naltirilgan rag'batlar va kirishni yengillashtiruvchi choralarni o'z ichiga oladi; platforma esa ikki tomonni yagona maydonda uchrashtiradi. Mexanizmlarni baholashda har bir o'lcham bo'yicha amaldagi holat, aniqlangan muammo va qiyoslama (qo'shni davlat amaliyoti) ketma-ket o'rganildi. Bu ramka tadqiqotning konseptual yaxlitligini ta'minlaydi va aniqlangan muammolarni alohida nuqsonlar emas, balki o'zaro bog'liq tizim sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Empirik tahlilning ma'lumotlar bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, Markaziy bank, soha vazirligi hisobotlari hamda xalqaro tashkilotlar (UN Tourism, Jahon iqtisodiy forumi) nashrlari tashkil etadi. Mexanizmlarning amaldagi holatini baholashda viza, ro'yxatga olish, litsenziyalash, joylashtirish va transport infratuzilmasi, raqamli ekotizim hamda moliyaviy rag'bat va rasmiylashtirish ko'rsatkichlari qiyosiy tarzda o'rganildi. Mavjud mexanizmlardagi muammolar O'zbekiston holatini qo'shni davlatlar (Qozog'iston, Gruzija) amaliyoti bilan solishtirish yo'li bilan tashxis qilindi.

Natijalar

Mexanizmning tushunchasi va tarkibiy tuzilishi. "Mexanizm" tushunchasi dastlab texnika sohasidan iqtisodiyotga o'tib, o'zaro bog'liq elementlarning belgilangan maqsad sari harakatga keltiruvchi tizimini anglatadi. Iqtisodiy (xo'jalik) mexanizmi iqtisodiy munosabatlarni tashkil etish, boshqarish shakllari, usullari va dastaklari majmui sifatida ta'riflanadi [2]. Bu tushuncha keyinchalik boshqaruv (tashkiliy) va iqtisodiy ta'sir vositalarini birlashtiruvchi "tashkiliy-iqtisodiy mexanizm" ko'rinishida kengaydi. Xorijiy adabiyotda hodisa ko'proq "tartibga solish vositalari" va "turizm boshqaruvi" doirasida o'rganiladi; Hall davlatning turizmga ta'siri rejalashtirish, tartibga solish va rag'batlantirish vositalari orqali namoyon bo'lishini ko'rsatadi [3]. Demak, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm — muayyan iqtisodiy maqsadga erishish uchun

subyektlar, ular qoʻllaydigan tashkiliy va iqtisodiy dastaklar hamda ular oʻrtasidagi bogʻlanishlardan iborat yaxlit tizimdir.

Mexanizm bir necha oʻzaro bogʻliq elementdan tashkil topadi: subyektlar (tartibga soluvchi davlat organlari, xizmat koʻrsatuvchi biznes, jumladan mikro va kichik tadbirkorlar, hamda turistlarning oʻzi); obyekt (mustaqil turistlar oqimi); maqsad (oqimni oshirish va hududda qoladigan sof iqtisodiy hissani koʻpaytirish); tamoyillar (qonuniylik, manfaatlar muvozanati, raqamlilik, barqarorlik) va markaziy element — dastaklar. Dastaklar mazmuniga koʻra ikki guruhga ajraladi. Iqtisodiy dastaklar (keshbek, subsidiya, soliq imtiyoz, narx siyosati, kreditlash) subyektlarning xulq-atvoriga moddiy manfaat orqali taʼsir qiladi. Tashkiliy dastaklar (mikro provayderlarni rasmiylashtirish, sertifikatlash va verifikatsiya, koordinatsiya, raqamli platformaga integratsiya, axborot va navigatsiya) esa “oʻyin qoidalari”ni belgilaydi. Ikki guruh dastak bir-birini toʻldiradi va faqat birgalikda samara beradi: iqtisodiy ragʻbat tashkiliy asossiz, tashkiliy tartib esa iqtisodiy manfaatsiz toʻliq ishlamaydi.

Mexanizm davlat tartibga solishi va bozor oʻzini-oʻzi tartibga solishi oʻrtasidagi nisbat ham muhim ahamiyatga ega. Davlat toʻsiqlarni kamaytirish, infratuzilma va platforma yaratish hamda qoidalarni belgilash orqali shart-sharoit hozirlaydi, bozor esa narx va talab orqali resurslarni taqsimlaydi. Mustaqil turizm davlatning vazifasi bozorni almashtirish emas, balki uning “nuqsonlari”ni — mikro xizmat koʻrsatuvchilarning norasmiyligi va axborot tarqoqligini — bartaraf etib, bozor mexanizmini toʻldirishdir. Mexanizm teskari aloqa chizigʻiga ham ega: erishilgan natija monitoring qilinib, dastaklarni qayta sozlash uchun subyektlarga qaytariladi, shu tariqa u yopiq va oʻzini-oʻzi tuzatuvchi tizim sifatida ishlaydi.

Mexanizmning statik tuzilishini amaldagi jarayonga aylantiruvchi beshta funktsiya ajratiladi: tartibga solish va muvofiqlashtirish, ragʻbatlantirish, taqsimlash, axborot hamda nazorat-monitoring. Mustaqil turizm sharoitida bu funktsiyalarning oʻzaro nisbati oʻzgaradi: markazlashgan turoperator yoʻqligi tufayli anʼanaviy maʼmuriy-nazorat funktsiyasining salmogʻi pasayadi, axborot va muvofiqlashtirish funktsiyalarining roli esa keskin ortadi, chunki koʻp sonli tarqoq mikro provayderlar bilan individual turistlarni bogʻlash aynan axborot va koordinatsiya orqali amalga oshiriladi. Shu bois mustaqil oqimni tartibga soluvchi mexanizm raqamli platforma markaziy oʻrin egallaydi.

Mustaqil oqimga xos bozor “nuqsonlari”. Mustaqil turist sayohatini turoperator vositachilgisiz tashkil etgani uchun tartibga solishning obyekti oʻzgaradi va bir qator bozor nuqsonlari yuzaga keladi: mikro xizmat koʻrsatuvchilar koʻpincha rasmiy roʻyxatdan oʻtmaydi, natijada soliqqa tortilmaydi, statistikada aks etmaydi va sifat nazoratidan tashqarida qoladi; turist mahalliy xizmatning sifati va narxi haqida yetarli maʼlumotga ega boʻlmaydi, bu esa axborot assimetriyasini keltirib chiqaradi; xizmatlar tarqoq boʻlib, yagona tizimga birlashtirilmagani uchun turist ularni topish va

bog'lashda qiyinchilikka uchraydi; mahalliy provayderlarning onlayn platformalarda kam ifodalanishi ularni talabdan ajratadi; davlatning an'anaviy qo'llab-quvvatlash vositalari esa turoperatorlarga yo'naltirilgani bois mustaqil turist oqimini oshirmaydi. Uyushtirilgan va mustaqil turistlar oqimini tartibga solishning asosiy farqlari 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval

Uyushtirilgan va mustaqil turistlar oqimini tartibga solishning qiyosiy tavsifi

Mezon	Uyushtirilgan (paket) turizm	Mustaqil turizm
Tartibga solish obyekti	Turoperator va turagentlar; oldindan tashkillangan paket turlar	Tarqoq mikro xizmat ko'rsatuvchilar va individual turistlar
Asosiy dastaklar	Litsenziyalash, paketlarni sertifikatlash, operatorlarga subsidiya	Turistga bevosita rag'bat, mikro provayderlarni rasmiylashtirish, platformaga integratsiya
Koordinatsiya usuli	Markazlashgan; turoperator yagona tashkilotchi	Markazlashmagan; bozor va raqamli platformalar orqali
Asosiy muammolar	Vositachilik xarajatlari, moslashuvchanlikning pastligi	Norasmiylik, axborot assimetriyasi, tarqoqlik, raqamli ko'rinmaslik
Davlat ishtiroki	Bevosita: litsenziyalash va nazorat	Bilvosita: shart-sharoit, infratuzilma, platforma va rag'bat

1-jadvaldan ko'rinadiki, ikki oqim tartibga solish obyekti, asosiy dastaklari, koordinatsiya usuli, muammolari va davlat ishtiroki shakli bo'yicha tubdan farq qiladi. Uyushtirilgan turizmga davlat bevosita litsenziyalash va nazorat orqali ishtirok etsa, mustaqil turizmga uning vazifasi bilvosita — shart-sharoit, raqamli platforma va rag'bat yaratishdan iborat bo'ladi. Bu farqlar tasodifiy emas: mustaqil turist sayohatini turoperator vositachiligidan, bevosita mahalliy mikro xizmat ko'rsatuvchilardan tashkil etgani uchun an'anaviy vositalar (turoperatorlarni litsenziyalash, paketlarni nazorat qilish, charterlarni subsidiyalash) bu oqimga deyarli ta'sir ko'rsatmaydi. Mazkur o'ziga xoslik mexanizmning ichki funksional muvozanatini ham o'zgartiradi: markazlashgan tashkilotchi bo'g'in yo'qligi sababli an'anaviy ma'muriy-nazorat funksiyasi o'rnini axborot va muvofiqlashtirish funksiyalari egallaydi, raqamli platforma esa bu uchala funksiyani — muvofiqlashtirish, axborot va monitoringni — o'zida jamlovchi markaziy tugunga aylanadi. Shu sababli uyushtirilgan turizm uchun

ishlab chiqilgan vositalar mustaqil oqimni oshirishda samarasiz bo'lib, oqimning tabiatiga moslashtirilgan alohida mexanizmlar talab etiladi.

Mexanizmlarning tasnifi. Xilma-xil dastaklarni tizimli qo'llash uchun ular besh mezon bo'yicha tasniflandi. Subyekti bo'yicha davlat, xususiy va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari ajratiladi; mustaqil turizmda mikro provayderlar ko'pligi sababli xususiy platforma va sheriklik mexanizmlari ustun bo'ladi. Dastak turi bo'yicha iqtisodiy va tashkiliy dastaklarga bo'linadi. Ta'sir yo'nalishi bo'yicha talabni rag'batlantirish va taklifni rivojlantirishga ajraladi. Darajasi bo'yicha makro, mezo va mikro mexanizmlar farqlanadi. Ta'sir usuliga ko'ra esa to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita mexanizmlar mavjud. Siyosat vositalari nazariyasida bu yondashuv "sabzi-tayoq-va'z" uchligiga mos keladi: iqtisodiy dastaklar rag'batga, tashkiliy dastaklarning bir qismi qoidaga, axborot-navigatsiya esa ishontirishga asoslanadi [4]. Tasnif mezonlari bir-birini istisno qilmaydi: masalan, turistga beriladigan keshbek dastak turiga ko'ra iqtisodiy, yo'nalishiga ko'ra talab tomoniga qaratilgan, usuliga ko'ra to'g'ridan-to'g'ri va darajasiga ko'ra makro mexanizm hisoblanadi. Tasnifning umumlashtirilgan ko'rinishi 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Mustaqil turistlar oqimini tartibga solish mexanizmlarining tasnifi

Tasniflash mezon	Guruhlar	Mustaqil turistga tatbiqi
Subyekti bo'yicha	Davlat; xususiy; davlat-xususiy sheriklik	Mikro provayderlar ko'pligi sababli xususiy platforma va sheriklik ustun
Dastak turi bo'yicha	Iqtisodiy; tashkiliy	Tashkiliy asos iqtisodiy rag'bat bilan birga qo'llanganda samarali
Ta'sir yo'nalishi	Talabni rag'batlantirish; taklifni rivojlantirish	Talab turistni jalb etadi, taklif sifat va rasmiylikni oshiradi
Darajasi bo'yicha	Makro; mezo; mikro	Uch daraja o'zaro muvofiqlashtirilishi zarur
Ta'sir usuli	To'g'ridan-to'g'ri; bilvosita	Bilvosita usul (platforma, infratuzilma) ustunlik qiladi

Tasnif mezonlarini batafsil ko'rib chiqish ularning mustaqil turizmga tatbiqini ochib beradi. Subyekti bo'yicha mexanizmlar uch guruhga ajraladi: soliq imtiyoz va qonuniy tartibga solish kabi davlat mexanizmlari, onlayn platformalarning reyting va marketing tizimlari kabi xususiy mexanizmlar hamda birgalikdagi raqamli platforma

yaratish kabi davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari. Xizmat asosan ko'p sonli mikro provayderlar tomonidan ko'rsatilgani bois ularni faqat davlat resurslari bilan qamrab olish qiyin, shu sababli xususiy platforma va sheriklik mexanizmlari alohida ahamiyat kasb etadi. Ta'sir yo'nalishi bo'yicha mexanizmlar talab tomonini rag'batlantirish (keshbek, QQS qaytarish, axborot-navigatsiya) yoki taklif tomonini rivojlantirishga (rasmiylashtirish, sertifikatlash, mikro provayder subsidiyasi) qaratiladi; mustaqil oqimni barqaror oshirish uchun ikki yo'nalish birga harakatga keltirilishi lozim, zero talab tomoni turistni jalb qiladi, taklif tomoni esa uni qondiradigan sifatli va rasmiy xizmatni ta'minlaydi.

Mexanizmning amal qilish darajasi makro, mezo va mikro bosqichlarni qamrab oladi. Makro darajada milliy turizm siyosati, soliq rejimi va umumdavlat rag'batlari amal qiladi; mezo darajada hududiy platformalar, mintaqaviy marketing va hudud miqyosidagi qo'llab-quvvatlash choralari joylashadi; mikro darajada esa alohida xizmat ko'rsatuvchini rasmiylashtirish va platformaga ulash kabi choralar ko'riladi. Uch daraja o'zaro muvofiqlashtirilgandagina mexanizm yaxlit ishlaydi. Ta'sir usuli bo'yicha mexanizmlar to'g'ridan-to'g'ri (keshbek, subsidiya, soliq imtiyoz) yoki bilvosita (infratuzilma, axborot, qoidalar, raqamli platforma) bo'ladi; mustaqil turizm davlatning bevosita aralashuvi cheklangani bois bilvosita usul, ayniqsa raqamli platforma va infratuzilma orqali ta'sir ustunlik qiladi. Tasnif mezonlari bir-birini istisno qilmaydi, balki to'ldiradi, shu bois amaliyotda yakka dastak emas, balki turli mezonlardagi dastaklarning uyg'un majmui — siyosat vositalari nazariyasida "vositalar aralashmasi" deb ataladigan kombinatsiya — qo'llaniladi. Xorijiy va mahalliy tajriba eng samarali kombinatsiya tashkiliy va iqtisodiy dastaklarni, talab va taklif yo'nalishlarini hamda bilvosita platforma vositalarini birlashtirishdan iboratligini ko'rsatadi.

Ikki o'zak mexanizmdan iborat tizim. Tasnif xilma-xil dastaklarni tartibga soladi, biroq ularning yagona ishlaydigan butunlikka qanday birlashishini ko'rsatmaydi. Amalda mustaqil oqimni oshirish faqat bozorning ikkala tomoniga — taklif (xizmat ko'rsatuvchilar) va talab (turistlar) tomoniga — bir vaqtda ta'sir ko'rsatish va ularni milliy raqamli platforma orqali bog'lash bilan mumkin. Iqtisodiy nazariyada bunday platformalar ikki tomonlama bozor sifatida tahlil qilinib, platforma muvaffaqiyati uchun ikki tomonni ham yagona maydonga jalb etish shart, chunki har bir tomon uchun qiymat ikkinchi tomon ishtiroki ortishi bilan o'sadi (tarmoq samarasi) [5]. Shu mantiqqa ko'ra tizim ikki o'zak mexanizmdan iborat bo'ladi. Birinchi o'zak — mikro xizmat ko'rsatuvchilarni rasmiylashtirish va milliy platformaga integratsiyalash (taklif tomoni) — norasmiy provayderlarni soddalashtirilgan tartibda rasmiylashtiradi, ularning sifatini reyting va verifikatsiya orqali kafolatlaydi hamda raqamli platformaga ulaydi. Ikkinchi o'zak — mustaqil oqimni rag'batlantirish (talab tomoni) — keshbek va QQS qaytarish kabi turistga bevosita yo'naltirilgan rag'batlar orqali talabni oshiradi.

Rag'batlar byudjet hisobidan moliyalashtirilgani uchun ularning samaradorligi byudjet samaradorligi koeffitsienti orqali o'lchanadi:

$$E = \Delta V / B, \quad (1)$$

bunda E — rag'bat byudjet samaradorligi koeffitsienti; ΔV — rag'bat natijasida hududda qo'shilgan sof iqtisodiy hissa; B — rag'batga sarflangan byudjet mablag'i. $E > 1$ bo'lsa, rag'bat unga sarflangan mablag'dan ko'proq sof hissa qaytaradi va byudjet uchun foydali hisoblanadi. Ikki mexanizm alohida emas, balki o'zaro mustahkamlovchi yagona tizim sifatida ishlaydi: birinchisi taklif tomonida ishonchli xizmat bazasini yaratadi, ikkinchisi talab tomonida turistni shu bazaga yo'naltiradi, raqamli platforma esa ikki tomonni bog'lovchi integratsion tugun bo'ladi.

Milliy raqamli platforma tizimning integratsion tuguni vazifasini bajaradi: bir tomondan rasmiylashtirilgan mahalliy xizmat ko'rsatuvchilarni, ikkinchi tomondan mustaqil turistlarni o'zida birlashtiradi. Platforma qidiruv va bitim xarajatlarini kamaytiradi hamda reyting va verifikatsiya orqali bozorni past sifat tomon suradigan axborot assimetriyasini yumshatadi. Tizim yopiq tsikl asosida ishlaydi: erishilgan natija — mustaqil oqim va sof iqtisodiy hissaning o'sishi — monitoring qilinadi, rag'batlarning byudjet samaradorligi baholanadi va shunga muvofiq dastaklar qayta sozlanadi. Bunday teskari aloqa tizimga o'zini-o'zi tuzatuvchi, moslashuvchan xususiyat beradi va uni qat'iy belgilangan choralarda majmuasidan ajratib turadi.

Birinchi o'zak mexanizm, ya'ni taklif tomoni mexanizmi, uch o'zaro bog'liq bosqichda amal qiladi. Avvalo, uy mehmonxonalari, xususiy gidlar va xususiy transport kabi norasmiy mikro provayderlar past kirish to'sig'iga ega soddalashtirilgan tartibda rasmiylashtiriladi, shunda ro'yxatdan o'tish norasmiy qolishdan ko'ra osonroq va foydaliroq bo'ladi. So'ngra rasmiylashtirilgan provayderlarning sifati reyting va verifikatsiya orqali baholanadi, bu esa ishonchni mustahkamlaydi va ilgari turistni cho'chitgan axborot assimetriyasini kamaytiradi. Nihoyat, verifikatsiyadan o'tgan provayderlar milliy raqamli platformaga ulanadi va shu orqali ko'rinish hamda talabga bevosita kirish imkonini oladi. Natijada tarqoq va ko'rinmas xizmatlar yagona, ishonchli va kuzatiladigan taklif bazasiga aylanadi, ayni paytda statistikada va soliq bazasida ham aks etadi. Muhimi, mexanizm provayder va davlat manfaatlarini uyg'unlashtiradi: provayder platforma orqali talabga chiqadi, davlat esa rasmiylashtirish, sifat nazorati va kengaygan soliq bazasini qo'lga kiritadi.

Ikkinchi o'zak mexanizm, ya'ni talab tomoni mexanizmi, keshbek va QQS qaytarish kabi turistga bevosita yo'naltirilgan rag'batlar orqali talabni oshiradi. Rag'bat turoperator orqali emas, to'g'ridan-to'g'ri turistga beriladi va shu bilan sayohatni o'zi tashkil qiladigan mustaqil turist tabiatiga mos keladi. Qo'shimcha turistlar va ularning sarflarini jalb etish orqali rag'batlar hududda qoladigan sof iqtisodiy hissani va turizmning multiplikativ ta'sirini kuchaytiradi. Rag'batlar byudjet hisobidan moliyalashtirilgani sababli ularning samaradorligi taxmin qilinmasdan, balki

o'lganishi lozim; yuqorida keltirilgan byudjet samaradorligi koeffitsienti (1-formula) aynan shu maqsadga xizmat qiladi va turli rag'bat vositalarini o'zaro qiyoslab, byudjetni eng samarali yo'nalishlarga taqsimlash imkonini beradi.

O'zbekistondagi amaldagi mexanizmlardagi muammolar. Empirik tahlil mustaqil turistlar oqimini rag'batlantiruvchi tashkiliy-huquqiy mexanizmlarda muayyan yutuq va cheklovlar borligini ko'rsatdi. Viza siyosati sezilarli liberallashtirilgan: bugungi kunda 90 ga yaqin davlat fuqarolari uchun vizasiz rejim amal qiladi, 50 dan ortiq davlat fuqarolari elektron viza orqali kirishi mumkin. Bu O'zbekistonni mintaqada raqobatbardosh qiladi va viza yengilliklari turistlar oqimining keskin o'sishiga bevosita hissa qo'shadi. Biroq asosiy ma'muriy to'siq ro'yxatga olish tartibida namoyon bo'ladi: chet el fuqarosi uch ish kuni ichida yashash joyini ro'yxatdan o'tkazishi shart, mehmonxonadan tashqarida to'xtagan mustaqil turist esa o'zini "E-mehmon" tizimi orqali qayd etishi va kechiktirilgan taqdirda jarima to'lashi lozim. Qiyoslash uchun, Qozog'iston 30 kungacha qolishda, Gruziya esa umuman ro'yxatga olishni talab qilmaydi. Litsenziyalash sohasida ijobiy o'zgarish kuzatilmoqda: 2025-yildan turagentlik faoliyati uchun litsenziya talabi bekor qilinib, oddiy xabarnoma tartibi joriy etildi. Mexanizmlar holatining xalqaro qiyosi 3-jadvalda berilgan.

3-jadval

Mustaqil turistlar uchun tashkiliy-huquqiy to'siqlarning xalqaro qiyosi

Mexanizm	O'zbekistondagi holat	Qiyoslama	Aniqlangan muammo
Viza rejimi	~90 davlatga vizasiz, 50+ e-visa	Qozog'iston ~87, Gruziya ~95 davlat	ayrim uzoq xorij bozorlariga viza saqlanadi
Ro'yxatga olish	3 ish kuni majburiy; turist o'zi qayd etadi	Qozog'iston <30 kun talab qilmaydi; Gruziya — yo'q	yuk mustaqil turist zimmasiga tushadi
Kirish-chiqish, tranzit	5 kunlik tranzit (aviakompaniya sharti)	qo'shni davlatlarda nisbatan shartsiz	tranzit yengilligi shartli
Litsenziyalash	turagentlik xabarnomaga o'tkazildi (2025)	mintaqada soddalashtirish tendensiyasi	mayda provayderlar to'liq rasmiylashmagan

Ro'yxatga olish tartibidagi ishqalanishning iqtisodiy ahamiyati katta. Mamlakatda qoldiriladigan sof qiymatning asosiy qismini aynan qo'shni va MDH

davlatlaridan keluvchi mustaqil turistlar ta'minlagani sababli, ularning harakatchanligini cheklovchi har qanday ma'muriy to'siq nisbatan kichik ko'rinsa-da, umumiy iqtisodiy natijaga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu turistlar ko'pincha mehmonxonadan tashqari qarindosh-urug' uyida yoki arzon ijara joyda to'xtagani uchun ro'yxatga olish yuki bevosita ular zimmasiga tushadi. "E-mehmon" tizimi jarayonni soddalashtirgan bo'lsa-da, mas'uliyat va jarima xavfining turist hamda uni qabul qiluvchi fuqaro zimmasida qolishi tizimning to'liq turistga qulay bo'lishiga to'sqinlik qiladi. Demak, viza rejimi liberallashtirilgan bir paytda, aynan ro'yxatga olish tartibi mustaqil oqimning to'liq salohiyatini ro'yobga chiqarishni cheklovchi asosiy institutsional to'siq bo'lib qolmoqda.

Infratuzilmaning hududiy to'planishi. Joylashtirish infratuzilmasi jadal kengayib, 2026-yil boshiga mamlakatda qariyb 185,6 ming o'rinli 6 921 ta joylashtirish vositasi faoliyat yuritmoqda. Biroq quvvat hududlar bo'yicha keskin notekis taqsimlangan: 2022-yil ma'lumotlariga ko'ra 939 ta toifalangan mehmonxonaning 352 tasi Toshkent shahrida, 186 tasi Buxoroda va 140 tasi Samarqandda joylashgan, ya'ni uchta shahar barcha toifalangan mehmonxonalarning qariyb 72 foizini o'zida jamlagan. Yolg'iz Toshkent shahri 37,5 foizini, Buxoro qo'shilganda 57,3 foizini, uchta shahar birgalikda 72,2 foizini to'playdi. Transport-logistikada ham xuddi shunday holat kuzatiladi: Toshkent-Samarqand-Buxoro yo'nalishidagi "Afrosiyob" tezyurar temir yo'li bu shaharlarni bog'laydi, biroq Farg'ona vodiysi, Qoraqalpog'iston va Surxondaryo kabi hududlarga qulay bog'lanish yetishmaydi. Uyushtirilgan turistni transfer kutib oladi, mustaqil turist esa transport va joylashuvni o'zi qidirgani bois infratuzilmadagi notekislik aynan unga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi va sayohat geografiyasini ixtiyorsiz toraytiradi.

Infratuzilmaning hududiy notekisligi turistik salohiyat bilan moddiy baza o'rtasidagi nomutanosiblikda yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, boy hunarmandchilik va madaniy merosga ega Farg'ona vodiysi zamonaviy joylashtirish va qulay transport bilan nisbatan zaif ta'minlangan; Qoraqalpog'iston esa Orol dengizi va Mo'ynoq kabi noyob yo'nalishlarga ega bo'lsa-da, joylashtirish quvvati va yetib borish imkoniyati cheklangan. Jahon iqtisodiy forumining Sayohat va turizmni rivojlantirish indeksida O'zbekiston 2024-yilda 78-o'rinni egallab, 2019-yildagi 94-o'rindan ko'tarildi va dunyo bo'yicha eng katta o'sishni qayd etdi, biroq indeksning havo va quruqlik transporti hamda turistik xizmatlar o'lchovi hamon zaif bo'lg'in bo'lib qolmoqda. Bundan tashqari, muammo nafaqat hududlararo, balki "oxirgi chaqirim" darajasida ham seziladi: uyushtirilgan turistni transfer kutib oladi, mustaqil turist esa jamoat transporti, ko'rsatkich-belgilar va raqamli xaritalarga tayanadi. Ko'p hududlarda xorijiy tildagi yo'l ko'rsatkichlari, ishonchli jadval va zamonaviy to'lov vositalari yetarli emas, bu esa harakatlanishni qiyinlashtiradi va umumiy taassurotni pasaytiradi.

Raqamli ekotizimning yetukmasligi va rasmiylashtirish bo'shlig'i. O'zbekistonning raqamli ulanish asosi mustahkam: internetdan foydalanish darajasi aholining qariyb 89 foizini, mobil ulanishlar 92 foizga yaqinini tashkil etadi va ularning 95 foizdan ortig'i 3G/4G/5G tarmoqlariga tegishli. Biroq muammo ulanish darajasida emas, balki uni turistga foydali raqamli xizmatlarga — onlayn bron, ko'p tilli axborot va raqamli to'lovga — aylantirishda. Mamlakat hamon asosan naqd pulga tayanadi: xorijiy kartalar yirik shaharlardagi mehmonxona va restoranlarda qabul qilinsa-da, mustaqil turist ko'p foydalanadigan arzon mehmon uylari, jamoat transporti va chekka hududlarda asosan naqd pul talab qilinadi. Eng chuqur qatlamni esa rasmiylashtirish bo'shlig'i tashkil etadi: O'zbekistonda kuzatilmaydigan iqtisodiyot ulushi yalpi ichki mahsulotning qariyb 33 foizini, ro'yxatdan o'tmagan norasmiy sektor esa taxminan 25 foizini tashkil etib, uning katta qismi aynan xizmatlar sohasiga to'g'ri keladi. Davlatning moliyaviy rag'batlari (mehmonxona xonasiga 10–20 mln so'm subsidiya, yetti yilgacha bank krediti) asosan toifalangan, rasman ro'yxatdan o'tgan mehmonxonalarga yo'naltirilgan, mustaqil turistga xizmat ko'rsatuvchi oilaviy mehmon uylari va yakka provayderlar esa bundan amalda chetda qoladi. Moliyaviy-iqtisodiy mexanizmdagi bu bo'shliq 4-jadvalda umumlashtirilgan.

Raqamli ekotizimdagi bo'shliq, eng avvalo, to'lov va onlayn bron sohasida seziladi. Yirik shaharlardagi toifalangan mehmonxonalar xalqaro bron platformalarida keng aks etsa-da, chekka hududlardagi mayda joylashuv vositalari va xizmatlar bunday platformalarda kam ko'rinadi hamda ko'pincha onlayn sharh va reytinglarga ham ega emas. Hududiy yo'nalishlar haqida xorijiy tillardagi ishonchli raqamli kontent ham yetarli darajada shakllanmagan. Mustaqil turist sayohatini aynan shu ma'lumotlar asosida rejalashtirgani bois, raqamli izlarning kamligi uni noaniqlik tufayli ko'pincha yaxshi yoritilgan an'anaviy shaharlar bilan cheklanishga undaydi. Muhimi, bu muammolar alohida emas, balki ketma-ket bog'liq: joyni onlayn topgan turist uni bron qila olmasligi yoki bron qilsa-da, karta to'lovi qabul qilinmasligi mumkin, bu esa yuqori raqamli ulanishga qaramay turistni naqd pulga va vositachilarga bog'liq usulga qaytaradi. Bunday bog'liqlik mustaqil sayohatning mohiyatiga — mustaqillik va moslashuvchanlikka — zid bo'lib, oqimning kengayishini bilvosita cheklaydi.

4-jadval

Moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlardagi muammolar va rasmiylashtirish bo'shlig'i

Mexanizm	O'zbekistondagi holat	Mustaqil turizmga oqibati
Moliyaviy rag'bat (subsidiya, kredit)	xonaga 10–20 mln so'm subsidiya, 7 yilgacha kredit	mayda provayderlar rasmiy emasligi sababli rag'batdan tashqarida, sifat o'smaydi

Mexanizm	O'zbekistondagi holat	Mustaqil turizmga oqibati
Soliqqa tortish va ro'yxatga olish	norasmiy sektor YaIMning ~25%	mayda subyektlar ro'yxatdan o'tmagan, byudjet va sifat nazorati yo'qoladi
Qiymatni o'lchash	naqd pul ustun, kuzatilmaydigan iqtisodiyot YaIMning ~33%	sarfning bir qismi norasmiy oqimda qoladi, multiplikator kam baholanadi

Muhokama

Aniqlangan bozor nuqsonlari tasodifiy emas, balki chuqur institutsional-iqtisodiy asosga ega bo'lib, ularni bitim xarajatlari va institutsional iqtisodiyot nazariyalari yordamida izohlash mumkin. Bitim xarajatlari nazariyasiga ko'ra har qanday bozor almashuvi qidiruv, axborot, kelishuv va shartnoma ijrosini nazorat qilish xarajatlarini keltirib chiqaradi [6]. Mustaqil turizmga turist ko'p sonli tarqoq mikro provayderlarni o'zi qidirib topishi, sifatini baholashi va ular bilan bevosita kelishishi zarurligi sababli bu xarajatlar ayniqsa yuqori bo'ladi. Uyushtirilgan turizmga bu integratsiya vazifasini turoperator bajaradi; turoperatoridan voz kechgan mustaqil turist uchun esa bunday bo'g'inning yo'qligi bitim xarajatlarining yumshatilmasdan qolishiga olib keladi. Institutsional iqtisodiyot nuqtai nazaridan rasmiy qoidalar va norasmiy normalar ko'rinishidagi institutlar noaniqlikni kamaytiradi; institutlar zaif bo'lganda esa almashuv xarajatlari ortib, uning hajmi qisqaradi [7].

Aynan shu o'rinda tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, xususan raqamli platforma, o'rinbosar institut vazifasini bajaradi: rasmiylashtirish rasmiy qoidalarni o'rnatadi, reyting va verifikatsiya sifat to'g'risida ishonchli signal beruvchi institutni shakllantiradi, platformaning o'zi esa qidiruv va moslashtirish xarajatlarini keskin kamaytiradi. Sifat noaniqligi sharoitida bozor past sifatli xizmatlar tomon siljishi mumkinligini Akerlof "limonlar bozori" nazariyasida ko'rsatgan edi [8]; reyting va verifikatsiya tizimi aynan shu axborot assimetriyasini yumshatadi. Ulashuv iqtisodiyoti tajribasi ham platformalardagi obro'-reyting tizimlari ishonchni mustahkamlab, an'anaviy xizmat ko'rsatuvchilarga muqobil taklif yaratishini tasdiqlaydi. Shu tariqa nazariy izoh mexanizmning nima uchun zarurligini va u qanday vazifani bajarishi lozimligini asoslab beradi: u bozorning institutsional bo'shlig'ini to'ldiradi.

Taklif va talab tomonidagi mexanizmlar faqat birgalikda qo'llanilgandagina kutilgan natijani beradi. Agar taklif bazasi yetarlicha rivojlanmagan bo'lsa, vizasiz rejim yoki soliq qaytarish kabi talabni rag'batlantiruvchi choralar o'z samarasini to'liq bera olmaydi, chunki turist sifatli va rasmiy xizmatni topa olmaydi. Aksincha, kuchli taklif bazasi ham talab maxsus rag'batlantirilmasa, to'liq ishga tushmaydi. Destinatsiya

raqobatbardoshligi nazariyasida ham asosiy resurslar va ularni qo'llab-quvvatlovchi xizmatlar (taklif omillari) hamda talab sharoitlari yagona tizimda baholanadi. Demak, ikki o'zak mexanizm alohida emas, balki bir butun sifatida — taklif tomoni ishonchli va ko'rinadigan xizmat bazasini yaratuvchi, talab tomoni esa shu bazaga turistni yo'naltiruvchi va rag'batlantiruvchi qism sifatida — tatbiq etilishi lozim. Aynan shu o'zaro to'ldiruvchanlik taklif etilgan tizimning markaziy g'oyasini tashkil etadi.

Tahlil natijalari amaliy nuqtai nazardan ham muhim. Birinchidan, viza va litsenziyalash allaqachon liberallashtirilgani bois eng katta zaxira boshqa yo'nalishlarda — ro'yxatga olish yukini yengillashtirishda, infratuzilmani hududiy tenglashtirishda va rasmiylashtirishda yotadi. Ikkinchidan, rasmiylashtirish bo'shlig'i nafaqat muammo, balki eng arzon va tez ta'sir ko'rsatuvchi zaxiralardan biri, chunki mayda subyektlarni rasmiy maydonga tortish “ko'rinmas” qiymatni o'lchanadigan, soliqqa tortiladigan va qayta investitsiya qilinadigan qiymatga aylantiradi. Uchinchidan, raqamli va moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlar bir-birini to'ldiradi: raqamli to'lov va elektron ro'yxatga olishning kengayishi mayda subyektni tabiiy ravishda rasmiy maydonga tortadi, chunki har bir raqamli tranzaksiya o'z izini qoldiradi. Bu o'zaro bog'liqlik mustaqil turizmni qo'llab-quvvatlashda alohida emas, balki yaxlit, tizimli yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Rasmiylashtirish bo'shlig'ining iqtisodiy ahamiyati mustaqil turizmning qiymat tuzilmasi bilan chambarchas bog'liq. Mamlakatda eng yuqori sof qiymatni va eng past sizib chiqishni aynan qo'shni hamda MDH davlatlaridan keluvchi mustaqil turistlar ta'minlasa-da, ularning sarfi ko'p hollarda mayda, norasmiy va naqd pulga asoslangan kanallar orqali o'tadi. Demak, real iqtisodiy hissa yuqori bo'lsa ham, uning rasman o'lchanadigan va qayta investitsiyaga yo'naltiriladigan qismi past bo'lib qoladi. Mayda subyektlarni rasmiylashtirish ushbu “ko'rinmas” qiymatni o'lchanadigan, soliqqa tortiladigan va qayta investitsiya qilinadigan qiymatga aylantiradi, bu esa nafaqat byudjet daromadini, balki xizmat sifati va sohaning umumiy boshqaruvchanligini ham oshiradi. Shu nuqtai nazardan rasmiylashtirish dastlab eng yuqori sof hissa qoldiruvchi segmentga — qo'shni bozorlardan keluvchi mustaqil turistlar foydalanadigan oilaviy mehmonxonalar, mahalliy gidlar va transport xizmatlariga — yo'naltirilishi maqsadga muvofiq, zero aynan shu yo'nalishda har bir rasmiylashtirilgan provayder eng katta qiymatni o'lchanadigan oqimga kiritadi.

Taklif etilayotgan ikki o'zak mexanizmdan iborat tizim mustaqil turizm uchun aynan mosligini ta'minlovchi bir qator xususiyatlarga ega. U muvozanatli, chunki faqat bir tomonga emas, balki taklif va talabga bir vaqtda ta'sir ko'rsatadi; kengaytiriluvchan, chunki raqamli platforma ko'p sonli tarqoq mikro provayderlarni ma'muriy xarajatlarning mutanosib o'sishisiz qamrab oladi; shaffof, chunki rasmiylashtirish va monitoring ilgari ko'rinmagan xizmatlarni kuzatiladigan qiladi; byudjet jihatdan mas'uliyatli, chunki samaradorlik koeffitsienti rag'bat xarajatlarini

o'lgan natijaga bog'lab turadi. Teskari aloqa esa tizimga moslashuvchanlik bag'ishlab, qat'iy belgilangan choralar o'rniga uni o'zgaruvchan sharoitga qarab doimiy sozlash imkonini beradi. Aynan shu xususiyatlar yig'indisi taklif etilgan tizimni an'anaviy, turoperatorga yo'naltirilgan tartibga solishdan ajratib turadi. Bunday tizimli yondashuv, shuningdek, makro (rag'bat va soliq siyosati), mezo (hududiy platforma va marketing) hamda mikro (provayderlarni rasmiylashtirish) darajalarni o'zaro muvofiqlashtirishni talab etadi.

Aniqlangan muammolarning ketma-ketligi ham qiziq qonuniyatni ochib beradi: mustaqil turistga ko'rsatiladigan ta'sir bir necha qatlamlardan iborat bo'lib, ularning har biri keyingisining samaradorligini belgilaydi. Ro'yxatga olishdagi ma'muriy yuk turistni rasmiy joylashuvga bog'lab qo'ysa, joylashtirish va transportning bir necha shaharga to'planishi uning harakat doirasini toraytiradi, raqamli xizmatlardagi notekislik esa rejalashtirish va to'lovni qiyinlashtiradi, eng chuqur qatlamdagi rasmiylashtirish bo'shlig'i esa qolgan barcha mexanizmlarning ishlashini cheklaydi. Bu omillar bir-birini kuchaytiradi: chekka hududga borishni istagan mustaqil turist u yerda nafaqat qulay transport va joylashuvni, balki onlayn bron hamda to'lov imkoniyatini ham, ishonchli rasmiy xizmatni ham topa olmaydi. Natijada iqtisodiy jihatdan eng samarali oqim asosan bir necha an'anaviy markaz bilan cheklanib qoladi. Xalqaro tajriba bu yondashuvni tasdiqlaydi: Gruziyaning soddalashtirilgan rasmiylashtirish modeli va Tailandning mahalliy mehmon uylarini milliy standart asosida sertifikatlash amaliyoti aynan taklif tomonini kuchaytirish orqali mustaqil oqimni oshirgan, bu yechimlar katta byudjet talab qilmasdan, asosan ma'muriy va tashkiliy dastaklarga tayanadi.

Tadqiqotning ayrim cheklovlari ham mavjud. Mexanizmlar holati asosan rasmiy statistika va soha hisobotlariga tayanib baholandi; provayderlar darajasidagi mikro ma'lumotlar va so'rovnoma natijalari tahlilni yanada aniqlashtirgan bo'lardi. Shuningdek, byudjet samaradorligi koeffitsienti (E) ning amaliy hisob-kitobi va rag'bat vositalarini o'zaro qiyoslash alohida empirik tadqiqotni talab etadi. Shunga qaramay, taklif etilgan tizim mustaqil turizm uchun yetarli darajada moslashuvchan: u taklif va talabga bir vaqtda ta'sir ko'rsatishi bilan muvozanatli, raqamli platforma orqali ko'p sonli provayderni qamrab olishi bilan kengaytiriluvchan, rasmiylashtirish va monitoring orqali shaffof hamda samaradorlik koeffitsienti orqali byudjet jihatidan mas'uliyatlidir.

Xulosa

Maqolada mustaqil turistlar oqimini tartibga solishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari nazariy jihatdan asoslandi, tasniflandi va O'zbekiston misolida tahlil qilindi. Tadqiqot natijasida quyidagi asosiy xulosalar shakllandi. Birinchidan, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm subyektlar, obyekt, maqsad, tamoyillar va o'zaro bog'liq ikki guruh dastakdan (iqtisodiy va tashkiliy) iborat yaxlit tizim bo'lib, mustaqil turizm

sharoitida axborot va muvofiqlashtirish funksiyalari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ikkinchidan, dastaklarni besh mezon bo'yicha tasniflash xilma-xil vositalarni tizimga soladi va amaliyotda yakka dastak emas, balki turli mezonlardagi dastaklarning uyg'un majmui qo'llanishi lozimligini ko'rsatadi. Uchinchidan, mustaqil oqimga xos bozor nuqsonlari (norasmiylik, axborot assimetriyasi, tarqoqlik) bitim xarajatlari va institutsional bo'shliq sifatida izohlanadi, raqamli platforma esa o'rinbosar institut vazifasini bajaradi. To'rtinchidan, O'zbekistonda viza va litsenziyalash liberallashtirilgan bo'lsa-da, ro'yxatga olish tartibi, infratuzilmaning hududiy to'planishi va rasmiylashtirish bo'shlig'i asosiy cheklov bo'lib qolmoqda. Beshinchidan, ushbu muammolarni hal etish uchun taklif tomonini rasmiylashtirish va talab tomonini rag'batlantirishni milliy raqamli platforma orqali bog'lovchi ikki o'zak mexanizmdan iborat yaxlit tizim eng maqbul yechim hisoblanadi. Amaliy nuqtai nazardan eng katta zaxira viza va litsenziyalashda emas — ular allaqachon liberallashtirilgan — balki ro'yxatga olish yukini yengillashtirish, infratuzilmani hududiy tenglashtirish va mayda xizmat ko'rsatuvchilarni rasmiylashtirishda yotadi. Kelgusi tadqiqotlarda byudjet samaradorligi koeffitsientining empirik hisob-kitobi va rasmiylashtirish mexanizmining pilot tatbiqi alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Зырянова И.С. Самостоятельный туризм: определение понятия и синонимов // Географический вестник. — 2021. — № 1(56). — С. 109–118. — DOI: 10.17072/2079-7877-2021-1-109-118.
2. Абалкин Л.И. Хозяйственный механизм развитого социалистического общества. — Москва: Мысль, 1973.
3. Hall C.M. Tourism Planning: Policies, Processes and Relationships. 2nd ed. — Harlow: Pearson, 2008.
4. Bemelmans-Videc M.-L., Rist R.C., Vedung E. Carrots, Sticks and Sermons: Policy Instruments and Their Evaluation. — New Brunswick: Transaction Publishers, 1998.
5. Rochet J.-C., Tirole J. Platform competition in two-sided markets // Journal of the European Economic Association. — 2003. — Vol. 1, № 4. — P. 990–1029.
6. Williamson O.E. The Economic Institutions of Capitalism. — New York: Free Press, 1985.
7. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
8. Akerlof G.A. The market for “lemons”: quality uncertainty and the market mechanism // The Quarterly Journal of Economics. — 1970. — Vol. 84, № 3. — P. 488–500.
9. World Economic Forum. Travel & Tourism Development Index 2024. — Geneva: WEF, 2024.

10. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Turizm sohasi ko'rsatkichlari.
— URL: <https://stat.uz> (murojaat sanasi: 2026-yil 15-iyun).
11. World Tourism Organization (UN Tourism). Tourism Visa Openness Report 2023.
— Madrid: UNWTO, 2024. — DOI: 10.18111/9789284425044.